

K. Farkas Claudia

A „JÖVŐ TÁRSADALMÁNAK” ÉPÍTŐI: SZOCIALISTA ISKOLA ÉS GYERMEKIDEÁL MAGYARORSZÁGON A 60-70-ES ÉVEKBEN

Absztrakt

A gyermeki világ és múlt, a gyermekről való gondolkozás problematikája mára a neveléstörténet integráns része. A gyermekkortörténet tudománya felöleli a gyermekekkel kapcsolatos meggyőződéseket, hiteket, továbbá a nevelésükről és a szocializációjukról szóló tárgykört.

A második világháború utáni kétpólusú világrendben Magyarország a Szovjetunió szatellitállamaként, a szovjet minta alapján az ún. szocialista társadalom építésébe kezdett. A tanulmány célja, hogy hozzájáruljon az ún. szocialista korszak magyarországi nevelés- és gyermekkortörténetének bővítéséhez. Az írás a 60-70-es évek ún. szocialista gyermekideáljának megjelenítésére és elemzésére összpontosít, elhelyezve a korszak iskolaügyében. A vizsgálódási periódust indokoltá teszi, hogy kevésbé feltérképezett. A vizsgálat primer forrásokra és szekunder bázisra épül, metodológiai szempontból kvalitatív szemléletű, deduktív megközelítésű, feltáró és magyarázó jellegű, teoretikus és szintetizáló perspektívájú, a dokumentumelemzés módszerét alkalmazza.

Megállapítást nyert, hogy a szocializmus építésének korszaka szignifikánsan befolyásolta a gyermeki létet, a gyermekkorral kapcsolatos elgondolásokat, a gyermekeszményt a politikai hatások festették újra. A tanulmány bővíti a gyermekkortörténet értelmezési kereteit, ismerteti a szocialista pedagógia gyermekeszmény értelmezését, következtetéseivel hozzájárul a szocialista korszak pedagógiájáról meglévő tudás növeléséhez.

Kulcsszavak: gyermekkortörténet; oktatás; szocialista pedagógia

Bevezető

A gyermekkortörténet fiatal tudományág, kora – emberi esztendőkből mérve – nem tesz ki két emberöltőnyit. Létrejöttében és formálódásában fontos szerepe volt a történetírásban végbemenő szemléletváltásnak, melynek sajátja, hogy a kutatói érdeklődés a hagyományos „nagy társadalmi struktúrák” feltárása mellett immár a „mindennapokra”, és az ember „személyes történetére” is irányul. A gyermeki világ és múlt, a gyermekről való gondolkozás problematikája mára a neveléstörténet szerves része (Szabolcs, 2011; Pukánszky, 2018). A gyermekkortörténet tudománya felöleli a gyermekekkel kapcsolatos meggyőződéseket, hiteket, továbbá a nevelésükről és a szocializációjukról szóló elméleti és gyakorlati tárgykört történeti távlatokban (Szabolcs, 2003).

A társadalmak és kultúrák specifikus és befolyásoló hatással bírnak a gyermeki létre. Az új szociológiai gyermekkor értelmezési paradigma alapján a gyermekkor társadalmi konstrukció. Szabolcs Éva úgy fogalmaz, hogy nincs „univerzális gyermekkor”, amely mindenütt és mindenkor érvényes, hanem „különböző gyermekkorok” vannak, társadalmi és

kulturális metszetekkel (Szabolcs, 2011). Történelmi korszakonként változatosságot mutat a gyermekkor szerveződése, értelmezése és az emberek viszonyulása a gyermekhez (Szabolcs, 2003).

Fókuszba került, hogy a társadalmi, gazdasági és kulturális változások milyen hatással voltak a gyermekek világára, a gyermekkor feltételeire, miként változtak a gyermekkorral kapcsolatos elgondolások. A gyermekkort övező intézmények működését és gyermekre kifejtett hatását, a gyermekek itt eltöltött mindennapjait analizáló témák a gyermekvilág megértését és alaposabb, árnyaltabb, új szempontok szerinti vizsgálatát célozzák (Golnhofer & Szabolcs, 2005).

A második világháborút követően kialakult kétpólusú világrendben Magyarország a Szovjetunió politikai érdekszférájába került, és annak szatellitállamaként, a szovjet minta alapján az ún. szocialista társadalom építésébe fogott. A politikai és társadalmi változások, az új berendezkedés és annak kiépítési folyamata számottevő hatással volt a korabeli magyar gyermekek életére, életkörülményeikre és a gyermekkort kísérő struktúrák – pl. az iskola – működésére. Az iskola a tudásátadás hagyományos terepén túlmenően az állampolgári és a politikai szocializáció színtere is, amely a felnövekvő generációknak normákat, értékvilágot, világértelmezést, és magatartási mintákat örökít át (Boreczky, 1997; Szabó, 2000; Szabó, 2016). Az iskolai világ szocializációs színtér, szervezi, alakítja, szabályozza a gyermekek iskolai életét, társadalmi elvárásokat és értékrendszert intermediál.

A tanulmány az ún. szocialista korszak magyarországi nevelés- és gyermekkortörténetének bővítését tűzi ki célul, a 60-70-es évek szocialista gyermekideáljának az alapfokú oktatási szintre először 1963-ban kiadott Nevelési Terv alapján történő megjelenítésére és elemzésére összpontosít, elhelyezve a korszak iskolaügyében. Az írás arra keresi a választ, hogy milyen attribútumokkal rendelkező gyermekideál bontható ki a Nevelési Tervből, nevelési követelményeiben miképpen érhető tetten a politikai rendszer hatása, továbbá hogyan járult hozzá az iskolákban a gyermekek szocialista típusú neveléséhez.

Célkitűzésem, hogy tágítsam a korszak oktatásügyéről és gyermekkortörténetéről való gondolkodást. A vizsgálódási periódust indokoltá teszi, hogy kevésbé feltérképezett. A vizsgálat primer forrásokra (közoktatáspolitikával kapcsolatban álló dokumentumokra, mint pl. Nevelési Terv, Tanterv) és szekunder bázisra épül, metodológiai szempontból kvalitatív szemléletű, deduktív (analitikus) kutatási stratégiát alkalmaz, kutatási céljait tekintve feltáró és magyarázó, perspektívájában teoretikus és szintetizáló. A kutatás a dokumentumelemzés módszerével él. A neveléstörténeti vizsgálódások jellemzően analitikus jellegűek, kulcsfogalmuk az értelmezés, „*a feltárás különböző dokumentumokból leszűrt tények alapján történik*” (Szabolcs, 1996, p. 106).

A tanulmány bővíti a gyermekkortörténet értelmezési kereteit, megismertet a szocialista pedagógia gyermekeszmény értelmezésével, következtetéseivel hozzájárul a szocialista korszak pedagógiájáról meglévő tudás növeléséhez.

Történeti háttér

A második világháborút követő évtizedekben Magyarországon új politikai és társadalmi berendezkedés épült ki, az ország „a szocializmus építésének” útjára lépett. Olyan rendszer jött létre, ahol a hatalommegosztás elve nem érvényesült, és a kommunista párt

mindenre kiterjedő hatalommal bírt. A sztálinista Szovjetuniót utánozva „új társadalom”, „új ember” megteremtése volt a kitűzött cél.

A nevelési és oktatási szférára különös figyelem irányult, mert itt kívánták a vizionált társadalmi rendben hívó embereket „kinevelni”. A párt „*az iskolát az engedelmes állampolgárok nevelésének eszközévé kívánta tenni*”, ennek érdekében az ideológiai átnevelés az oktatás-nevelés valamennyi szintjét átjárta (Horváth, 2016). A rendszer szükségletei alakították az állam iskolai modelljét. Az ún. szocialista iskola ismérvei az alábbiakban foglalhatók össze: az ún. szocialista-kommunista ember kinevelése és a szocialista erkölcs állt a középpontban; kötelező ideológiát sulykolt; a tudás központilag meghatározott, a pedagógiai kultúra erőteljesen átpolitizált, az irányítási rendszer bürokratizált, központosított volt; a pedagógusokat és a tanulókat valódi közösségek helyett a rendszer által felkínáltakba és propagáltakba szervezték; az iskola által képviselt nézetrendszert a családi közegre is rákényszerítették (Németh, 1997).

A szocialista-kommunista nevelési paradigma egyik szegmenseként az etatizmus nevezhető meg, és az egypólusú, alternatívák nélküli oktatási szisztéma. Az autonómia és az önállóság itt nem létezett. Domináns volt a tudatformálásra törekvés (Németh, 1997).

A pártakat által meghatározottan, világnézeti szempontok fenntartásával, reformfolyamatok és visszarendeződések mentén haladt az oktatás és nevelés ügye (Drabancz M. & Fónai, 2005; Kelemen, 2003). Az iskola alárendelt szerepéről sokat elmond, hogy a működését meghatározó törvények és rendeletek a kommunista párt iránymutatásának – kongresszusainak és tanácskozásainak – szellemében születtek.

„A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei” című, 1958-ban összeállított anyagban az oktatásirányítók az ún. szocialista-kommunista embertípus megalkotását határozták meg feladatként, akit újfajta, szocialista-kommunista erkölcsi-jellemez (Darvai, 2015; Kardos & Kornidesz, 1990; Kardos, 2007). A 60-as évek elején a kijelölt irányon haladva erőteljes, világnézeti töltöttségű oktatási reform ment végbe az oktatási arénában, a törekvést a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről szóló 1961. évi III. törvény legalizálta (Kardos, 2007). A változtatások az oktatás expanziója mellett arra irányultak, hogy az oktatási rendszer ki tudja nevelni az ún. szocialista-kommunista embertípust. A valóságtól elrugaszkodott, irracionális céltételezésű oktatáspolitikája bukása kódolva volt (Darvai, 2015). 1965-ben az MSZMP Politikai Bizottsága a reformot befagyasztotta, az oktatási irány módosult.

Az 1970-es években a kommunista párt oktatás feletti befolyása tovább erősödött. Az MSZMP KB „Az állami oktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól” című, 1972-ben született határozata úgy fogalmazott, hogy „*az ifjúsági nevelés az egész társadalom feladata, melyben a család, az ifjúsági szervezetek, az iskolán kívüli kulturális intézmények és a tömegtájékoztatói eszközök mellett az iskolának alapvető szerepe van. [...] Meg kell alapoznia a tanulók világnézetét; a szocialista magatartás erkölcsi elveinek megismertetésével és a gyermeki, tanulói, hallgatói közösségeken belüli gyakorlásával kell elindítania a feltörekvő nemzedék tagjait a szocialista emberré válás útján.*” (Kardos & Kornidesz, 1990, p. 672).

Kornidesz Mihály MSZMP KB tag – visszatekintve a hetvenes évek oktatásügyére – a periódus priori célkitűzéseiként a szocialista nevelés hatáskörének növelését, továbbá a

világnézeti nevelést említette (Kornidesz, 1981). A pedagógia sokféleségét felszámolták. Funkciója elsősorban a hatalmi viszonyok legitimációjára degradálódott, mintáit kényszerűségből a szovjet pedagógiából kölcsönözte (Golnhofer, 2004).

A szocialista nevelés alapdokumentuma: az ún. Nevelési Terv és gyermekideálja

„Az általános iskolai tanulók tervszerű nevelésének programja. Nevelési Terv” címet viselő dokumentum rendkívül érdekes hivatalos anyaga a szocialista pedagógiának. A munka a szocialista nevelés vezérfonalaként szolgált a tanulók nevelésében. A Nevelési Tervet első ízben az 1963/1964-es tanévben vehették kézbe az alsó tagozaton tanító pedagógusok. 1963 januárjában a „Köznevelés” című folyóirat hasábjain az alábbi vélemény jelent meg vele kapcsolatban: *„a szocialista nevelésben megmutatkozó tapasztalatlanság még szélesebb körű, mintsem hogy ne kellene nagy örömmel fogadnunk [...] a Nevelési tervet. A Nevelési terv mindenestre valami új. [...] A nevelési terv fogalmát még csak most ismeri meg az ország. [...] az könnyen belátható, hogy a szocialista ország a nevelést sem bízza véletlenre.”* (Dezséry, 1963, p. 394).

A nevelési terv megalkotásának elképzelése a Szovjetunióból származott, ahol az 1950-es évek végétől intenzíven foglalkoztak nevelési programok összeállításával (Nagy, 1970). Magyarországon az 1959/1960-as tanév végére készült el a Nevelési Tervjavaslat, majd az 1960/1961-es és a rákövetkező tanévben kísérleti próbának vetették alá, azért is, hogy összehangolható legyen a Tanterv a Nevelési Tervvel (Nagy, 1963; Nagy, 1970). 1962 végén országos vitára került sor, majd a reflexiókat is figyelembe véve a rákövetkező év tavaszán az Országos Nevelési-terv Bizottság által jóváhagyást nyert. A Nevelési Terv és az érvényben lévő tanterv sajátos szimbiózist alkotott. A 60-as évek elején közzétett tantervek szokatlanul hosszú ideig, *„nagyjából tizenhét évig voltak érvényben”* (Ballér, 1996, p. 116). A 70-es évek elején tantervmódosítási reformmunkálatok kezdődtek, majd 1978-ban új tantervet vezettek be (Kardos, 2007). A nevelélmélet és didaktika együttesében a tágabb kört a nevelési terv képezte, és az elsődlegesen didaktikai célrendszerű tanterv ehhez kapcsolódott. Megfogalmazták, hogy a tanterv a Nevelési Terv eszköze, *„a tanterv nem alkothat a nevelési terv mellett külön, szuverén világot, hanem értelemszerűen ahhoz kell [...] alkalmazkodnia”* (Nagy, 1971, p. 6), továbbá mindkettőben azt célozzák a nevelési követelmények, *„hogy azok teljesítésével a tanuló személyisége a célnak megfelelően alakuljon.”* (Nagy, 1963, p. 175; Nagy, 1970, p. 175)

A Nevelési Terv kimunkálását társadalmi szükségletekkel indokolták: eszerint a legfontosabb feladat befejezni a szocialista társadalom felépítését, és a fejlődés következő fázisaként hozzáfogni a kommunista társadalom megvalósításához. Az tartották kívánatosnak, hogy az iskolai nevelőmunka a társadalmi feladatokra szoroson reflektáljon, és a szocialista elvek alapján történjen a nevelés és az oktatás is. Ezen túlmenően pedig a követelmények konkretizálása révén olyan nevelés történjen, amely a spontaneitás helyett a tervszerűsége és céltudatosságra épít, hogy a *„fiatalok [...] megközelítsék vagy elérjék az eszményt, melyet a társadalom igényel”* (Nagy, 1963, p. 4; Nagy, 1970, p. 4).

A Nevelési Terv négy fő egységből épül fel: az első a nevelés tervezésének fontosságát tárgyalja, a második a szocialista társadalom embereszményét rajzolja meg. A harmadik

fejezet a nevelő munka tervét taglalja oly módon, hogy jellemzést ad a korcsoportokról (1-4. és 5-8. osztályok) többek között testi, világnézeti-politikai, erkölcsi és az esztétikai fejlettség területén. Erre ráépülően határozták meg a rájuk vonatkozó nevelési követelményeket, és az ajánlott tevékenységi formákat, melyekkel elérhetőnek vélték a vázolt és áhított „szocialista embereszményt”. A záró rész, a negyedik fejezet pedig a Nevelési Terv alkalmazásához kínál útmutatást a pedagógusok számára (Nagy, 1963; Nagy, 1970).

A dokumentum pedagógiai jelentősége abban is rejlik, hogy első ízben adott rendszerű megközelítést az ún. szocialista ember- és gyermekeszményről. E közoktatáspolitikai dokumentum módszeres vizsgálata révén feltárhatóak az ideál lényegi vonásai. Az eszmény definíciószerűen egy tökéletesnek, ideálisnak gondolt minta, amelynek elérésére az emberek törekednek. Hogy mit vélték eszményinek az emberek, történelmi kronként változott. *„A mi eszményeink – olvasható a Nevelési Tervben – a szocialista s a kommunista társadalom életének, építésének objektív szükségleteit tükrözik”* (Nagy, 1963, p. 7; Nagy, 1970, p. 7). A szocialista korszakban a hatalom számára a gyermek mint az áhított kollektív jövő fő faktora jelent meg, ezért nevelésükben a kommunista elvek érvényesítésére törekedtek (Németh, 2016). A nevelési irányvonalak, eszmény rögzítésére azért volt szükség a dokumentum készítői szerint, mert *„a szocialista nevelés céljai csak a felnőtt szocialista ember, ill. ifjú személyiségének általános felvázolásában nyertek megfogalmazást, de hiányzott azoknak a konkrét követelményeknek és feladatoknak a meghatározása, amelyek az egyes korosztályokban végzett nevelőmunka során megvalósíthatók, ill. optimális határfokkal megoldhatók.”* (Nagy, 1963, p. 4; Nagy, 1970, p. 4)

A szocialista társadalom építésének feladataihoz „új típusú emberre” volt szükség, olyanra, aki – olvasható a Nevelési Tervben – *„szeretettel és becsülettel ragaszkodik szocialista rendünkhöz”* és *„magáévá teszi társadalmunk szocialista célkitűzéseit”* (Nagy, 1963, p. 3; Nagy, 1970, p. 3). Mindezt a nevelés révén vélték megvalósíthatónak.

A dokumentum kiindulásképpen rögzíti, hogy a szocialista társadalom embereszménye a társadalmi szükségletekből és követelményekből kiindulva került meghatározásra és *„a már felnőtt, kialakult világnézetű és jellemű emberre vonatkozik”*. (Nagy, 1963, p. 9; Nagy, 1970, p. 9) Tehát egy távoli célt tételez, amelynek elérése csak szakaszosan lehetséges. A korcsoportokra lebontott kritériumok iránytűként jelzik a szinteket, amelyeknek az elérése a nagyobb cél érdekében elengedhetetlen. Bár a Művelődésügyi Minisztérium által kiadott dokumentum hangoztatja, hogy az embereszmény nem lehet *„emberfölötti”,* vagyis *„az ember teljesítőképességét meghaladó követelmények összessége”* (Nagy, 1963, p. 7; Nagy, 1970, p. 7), a Nevelési Terv erőteljesen idealizált embereszményt jelenített meg.

A korcsoportjellemzések áttekintése révén értékes információk nyerhetők arról, hogy milyenek látták a szocialista korszakban az oktatás irányítói a gyermekeket, akiket aztán bizonyos irányokba fejleszteni kívántak. A dokumentum az alsó tagozatos diákokra úgy tekint, mint akikben már kiépültek a szocialista hazaszeretet komponensei, lelkesen várják a nemzeti ünnepeket, a kisdobos avatást. Ez utóbbit egyenesen a gyerekek legfontosabb élményei közé sorolja a forrás. A gyermekeket úgy jellemezték, mint akiknek fantáziáját megragadják az ünnepek külsőségei, ugyanakkor tisztában vannak a tartalmukkal is. *„Nacionalizmus, sovinizmus, irredentizmus általában nem él az 1-4. osztályos tanulók-*

ban” – olvasható a Nevelési Terv lapjain (Nagy, 1963, p. 25; Nagy, 1970, p. 25). Az esztétikai fejlettségi szint kapcsán a dokumentum megállapítja, hogy a gyermek felismeri a szépet és a jót, és gyönyörködik benne. Nyitott az irodalom, a népművészet, a képzőművészet felfedezésére. Megragadható az az álláspont, hogy az esztétikai élmények elengedhetetlenek a gyermekek világszemléletének alakításában, maradandó hatást keltenek bennük és „*az egész környező valóság széppé tételére, esztétikai elsajátítására készítenek*” (Nagy, 1963, p. 31; Nagy, 1970, p. 31), ezen túlmenően a materialista világnézet formálására is kifejti hatásukat. A felső tagozatos gyermekeknél például problematikusnak találták, hogy világszemléletük még nem áll materialista alapokon, politikai érdeklődésük kialakulatlan, és az úttörőmozgalom nem annyira elvei, mint inkább tevékenységformái miatt érdekes a számukra (Nagy, 1963; Nagy, 1970).

A Nevelési Terv elemzése alapján megválaszolható, hogy mely személyiségjegyek, attitűdök kialakítását várta el a korabeli oktatási kormányzat az iskolától. Az ideálisnak vélt a „*mindenoldalúan és harmonikusan fejlett, elméletileg és gyakorlatilag képzett, művelt, politechnikai szemlélettel rendelkező, a dialektikus materialista világnézet és a szocialista erkölcs alapján gondolkodó és cselekvő, munkaszerető, jó ízlésű és életvidám, tevékeny közösségi ember*” (Nagy, 1963, p. 10; Nagy, 1970, p. 10). Az eszménykép kitartó, edzett, képes és hajlandó a szocialista hazát védeni. Nincs ártalmas szenvedélye vagy rossz szokása. A tanulásban szorgalmas, autonóm, igyekszik gyarapítani ismereteit a világról. Materialista meggyőződésű, tudását és képességeit a társadalom javára fordítja, és „*kiveszi részét szocialista társadalmunk építésének feladataiból*” (Nagy, 1963, p. 10; Nagy, 1970, p. 10). Az ideál közösséget vállal a nemzetközi munkásosztállyal és a szocialista országok népeivel, távol áll a nacionalizmustól és a faji nézetektől, a kozmopolita szemlélettől, pacifista. Az embereszmény „*becsülettel és fegyelmezetten helytáll, bárhová állítja is a társadalom*” (Nagy, 1963, p. 11; Nagy, 1970, p. 11). Szeret dolgozni, elítéli a munkakerülést, tisztelettel gondol a dolgozó emberekre, a fizikai és a szellemi munkát végzőkre egyaránt. A szocialista társadalom polgára a dokumentum alapján igazi közösségi ember, aki a közössége érdekében hajlandó áldozatokat hozni, „*belső igényévé vált a közügyek iránti szenvedélyes érdeklődés*” (Nagy, 1963, p. 12; Nagy, 1970, p. 12). Másokkal szembeni hozzáállását a szocialista humanizmus eszmeisége határozza meg, becsüli az időseket, erkölcsi tisztaság és elvhűség jellemzi. „*Felismeri, élvezi és helyesen értékeli [...] az emberi életben és a művészetekben megnyilvánuló szépséget. [...] tiltakozik a visszataszító, durva, az emberi személyiséget lealacsonyító megnyilvánulások ellen.*” (Nagy, 1963, p. 13; Nagy, 1970, p. 13)

A dokumentum nevelési követelményeiben az adott politikai rendszer hatása tükröződött. Olyan központi nevelési terv szerepét töltötte be, amellyel a kormányzat a hatékony és tervszerű szocialista szellemű nevelést kívánta biztosítani. Öt nevelési területet különít el a Terv, ezek a testi, a világnézeti-politikai, a szocialista hazaszeretetre és a nemzetköziségre nevelés, a munkára nevelés, valamint az esztétikai nevelés voltak. A nevelési követelmények olyan tevékenységformákra tettek javaslatokat, melyekkel elérhető a vázolt és áhított „szocialista embereszmény”.

Politikai indíttatású hatások valamennyiben kimutathatóak, mennyiségileg (mondat-szerűen is) különböző módon. Kettőhöz – a világnézeti-politikai és a szocialista hazasze-

retetre neveléshez – jellegüknél fogva közvetlenül is ideológiai mondanivaló társul. Kevéssé van jelen a politikum a testi, a munkára és az esztétikai neveléshez köthető szövegrészekben, a két korábban említett fejezetben azonban erőteljesen. Tipikus példakkal illusztrálva:

- testi nevelés: vegyen részt kisdobosok és úttörők mozgásos programjain (Nagy, 1963, p. 34; Nagy, 1970, p. 34);
- világnézeti-politikai nevelés: „*Tudja, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom igen nagy változást jelentett a szegény emberek, a munkások és a parasztok életében.*” (Nagy, 1963, p. 37; Nagy, 1970, p. 37);
- szocialista hazaszeretetre és a nemzetköziségre nevelés: legyenek ismeretei a magyar-szovjet barátságról; „*Tudja, hogy a magyar nép példamutató, élenjáró képviselői tömörülnek a kommunisták pártjába*” (Nagy, 1963, p. 37; Nagy, 1970, p. 37);
- munkára nevelés: tisztelje a munkásembert (Nagy, 1963, p. 126; Nagy, 1970, p. 126);
- esztétikai nevelés: ismerje fel, hogy népmesék által ábrázolt világban az elnyomók legyőzésében a népi furfang segít (Nagy, 1963, p. 40; Nagy, 1970, p. 40).

A dokumentum hangsúlyozza a nevelési követelmények terén többek között az az egészségtudatosságot, az edzettséget. Lényeginek véli, hogy a gyermek tisztában legyen azzal, hogy „*nincs ördög és angyal*” (Nagy, 1963, p. 35; Nagy, 1970, p. 35), továbbá utasítsa el a babonás dolgokat. Tudja, hogy „*a hatalom a népé, [...] érezze át, hogy a világon minden gyermeknek [...] olyan boldogan kellene élnie, mint a magyar gyermekeknek*” (Nagy, 1963, p. 37; Nagy, 1970, p. 37). Esztétikai téren a Nevelési Terv azt célozta meg, hogy a gyermekek szeressék a könyveket, a népművészetet, képzőművészetet, értékeljék a kultúrát.

Mindezek megvalósításához konkrét tevékenységi formákra vonatkozó javaslatokat kínál a Nevelési Terv. A dokumentum készítői aprólékosan részletezik, hogy miként mozgatható elő a gyermekek fejlődése az említett területeken. A Nevelési Terv szóhasználatával élve a „*szépirodalmi kulturáltság*” (Nagy, 1963, p. 82; Nagy, 1970, p. 82) fejlesztéséhez például azt szorgalmazták, hogy a gyerekek gyűjtsék a könyveket, járjanak könyvtárba, olvassanak önállóan meséket, gyermekújságokat (pl. a „Kisdobos” címűt), keressék fel a művelődési házat, vagy éppen „*kisdobos összejöveteleken meséljen érdekes részleteket legkedvesebb olvasmányjaiból*” (Nagy, 1963, p. 83; Nagy, 1970, p. 83). Ajánlották azt is, hogy a gyerekek szerepeljenek olvasó- és szavalóversenyeken, ifjúsági színdarabokban. A képzőművészet iránti érzékenység kialakítására alkalmasnak vélték a múzeumlátogatásokat, a műalkotások megtekintését, az alkotási vágy megélését saját rajzok, illusztrációk, díszítések készítésével. A zenéhez, továbbá a filmhez, a színházhoz, a rádióhoz és a televízióhoz köthető „kulturáltság” fejlesztését egyebek mellett hangszeres zenetanulással, bábelőadásokon való részvétellel, gyermekműsorok megtekintésével tartották kivitelezhetőnek.

Érdeemes egy pillantást vetni arra, hogy a tantervi tartalmak is a Nevelési Terv embereszménye felé mutattak. Érdekes tény, hogy a Nevelési Terv második fejezete – amely a szocialista társadalom embereszményéről beszél – előtt mottóként az 1962-ben kiadott „Tanterv és Utasítás az általános iskolák számára” című dokumentumból származó gondolatok vannak (Nagy, 1963, p. 9; Nagy, 1970, p. 9). Eszerint az általános iskola célja, hogy megalapozza a kommunista emberre jellemző tulajdonságokat, személyiségjegyeket, erkölcsi tartalmakat. A tantárgyakra lebontott tudás- és nevelési elemek révén megidézhető

a szocialista iskola atmoszférája, benne az eszményi gyermekkel. A dokumentum aprólékos vizsgálata és elemzése révén megállapítható, hogy tantárgyfüggő volt, miképpen és milyen súllyal jelent meg benne ideológiai tartalom. Jellemzően találtak utat az ideológiai kapcsolódáshoz és a szocialista üzenetek közvetítéséhez. Példákkal illusztrálva, a „Tanterv és Utasítás”-ban szereplő tantárgyak közül az „Olvasás” tantárgy arra is hivatott, hogy előmozdítsa a gyermekek szocialista világnézetének kialakítását, *„ápolja a világ dolgozói együvé tartozásának érzését”* (Miklósvári, 1963, p. 3), fejlessze a szocialista hazafiságot, azon túlmenően, hogy formálja a szépérzékét, a beszédképességet. A „Fogalmazás” órát a szép mondatok alkotásán túl alkalmasnak vélték *„a tanulók szocialista erkölcsi tulajdonságainak formálásához”* is (Miklósvári, 1963, p. 44). Az összeállítás szerint a „Környezetismeret” tantárgynak hozzá kell járulnia *„szocialista világnézetüknek megalapozásához”* (Miklósvári, 1963, p. 82). A „Számtan-mértan” vonatkozásában a világszemléleti üzenet kimerül annyiban, hogy a feladatok összeállításánál a pedagógus tartsa szem előtt azt a szempontot, hogy *„az összefüggések és a számszerű adatok erejével hozzájáruljanak a tanulók szocialista neveléséhez”* (Miklósvári, 1963, p. 117), továbbá azok reflektáljanak a társadalmi valóságra. Az „Ének-zene” tantárgynál a világnézeti szempontok oly módon reprezentálódnak, hogy nyomatékkal említi a dokumentum a mozgalmi dalok tanítását a tanórán, a magyar gyermek- és népdalok mellett. A tárgy oktatásának célja, hogy *„járuljon hozzá a szocialista közösség kialakításához. Mélyítse el a szülők, a dolgozó nép, a szülőföld, a kisdobos- és úttörőélet szeretetét, ünnepeink jelentőségének átélését”* (Miklósvári, 1963, p. 183). A „Testnevelés” tárgy tanításának feladatköre is tudott kapcsolódni a politikai ideológiához, a Tanterv ezt a szocialista ember attribútumainak formálásában jelölte meg. A Nevelési Terv és Tanterv összhangban álltak, a tantervi tartalom igazodott a Nevelési Tervhez alapvetéseibe.

A Nevelési Terv hosszas előkészítést követően került bevezetésre az általános iskolában. A korabeli sajtóhírek alapján azt várták tőle, hogy kezdetét veheti *„minden iskolában, minden tanítási órán az újnak a napi aprómunkában történő valóra váltása [...]”* (Bencédy, 1963, p. 454). A tervszerű szocialista szellemű nevelés vezérfonalának szánták, melytől *„tudatformálást”* is reméltek. (Bencédy, 1963). A megvalósítás folyamatában a szülőkre is számítottak. A minisztériumi elvárások arra irányultak, hogy *„a szocialista ember nevelése”* ezáltal magasabb színvonalon valósuljon majd meg, és a pedagógusok immár ne *„öszönösen”, hanem magasabb szakmaisággal végezzék a szocialista szellemű nevelést. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy összeállítói nem szó szerinti átültetésről, hanem alkotó alkalmazásról beszéltek, amelynek „érvényessége nem mérhető a tanterv érvényességével”* (Bencédy, 1963, p. 454). A kiindulópont az volt, hogy a nevelés céljai a társadalmi szükségletekből fakadnak, a társadalom *„meghatározott tulajdonságokkal rendelkező ifjú nevelésének az igényét támasztja az iskolával szemben [...] és az iskola köteles olyan erőfeszítéseket tenni, amelyek biztosítják ezt az eredményt.”* (Nagy, 1962, p. 667.) A kidolgozásában részt vevő Nagy Jánosné úgy fogalmazta meg, hogy *„a Nevelési Terv nem akar uniformizálni.”* (Nagy, 1962, p. 667.) Szerinte a tervszerű neveléshez ad elsősorban segítséget, normák meghatározása révén, de az iskoláknak is van mozgástere a gyakorlati megvalósításban, a tartalmak megtalálásában. A Terv kidolgozása mögött egyértelműen politikai okokat nevezett meg (Nagy, 1962).

A Nevelési Terv programjának gyakorlati alkalmazása során a pedagógusok többsége az abban foglaltak szoros követésére törekedett (Hunyady, 2009).

Összegzés

Az ún. szocialista korszakban a pedagógia szorosan összefonódott a politikával, ennek eredményeképpen az ún. szocialista pedagógia sajátos mintázatot hagyott a gyermekeket nevelő-oktató-szocializáló tereken. A társadalmi célokhoz igazodóan a gyermekeszmény terén is új elképzelések születtek. Az ún. Nevelési Terv, a szocialista eszmények alapján történő nevelőmunka elméleti alapmunkája – a hatályos tantervvel együtt – irányadó dokumentumként megszabta a nevelőmunka irányát, tartalmát.

Az eszménykép irreálisnak tűnik mindenoldalú fejlettségében: a hagyományos nevelési területek mellett új területeken részesül célzott fejlesztésben, így a világnézeti-politikai nevelés, a munkára nevelés, a szocialista humanizmus és közösségi magatartás, továbbá a szocialista hazaszeretetre és nemzetköziségre nevelés talaján. Széleskörű személyiségfejlesztést várt az iskolától a korabeli oktatáspolitikára, így a harmonikus, a szépnek és jónak örülni tudó, becsületes, segítő szándékú, igazságos, továbbá emberi megnyilvánulásában a szocialista humanizmus, a közösségiség elvei alapján cselekvő, szocialista erkölcsű állampolgár kinevelését. A kifejlesztendő személyiségjegyek és tulajdonságok körének meghatározásában a világnézeti aspektus jelentős szerepet játszott. A Nevelési Terv kidolgozása politikai impulzusra történt, nevelési követelményeiben ennek megfelelően a szocialista ideológia egyértelműen kimutatható, az iskolákban a szocialista szellemű gyermeknevelés orientációs pontjaként funkcionált.

Megállapítható, hogy a szocializmus építésének korszaka szignifikánsan befolyásolta a gyermeki létet, a gyermekkorral kapcsolatos elgondolásokat, a gyermekeszményt a politikai hatások festették újra.

Irodalomjegyzék

- Ballér, E. (1996). *Tantervemlételek Magyarországon a XIX-XX. században*. Országos Köznevelési Intézet.
- Bencédy, J. (1963). A Nevelési terv bevezetéséhez. *Köznevelés*, 19(15), 454-455.
- Boreczky, Á. (1997). *A gyermekkor változó színterei*. Eötvös József Könyvkiadó.
- Darvai, T. (2015). Az oktatáspolitikai változása Magyarországon az 1960-as években. In Baska G. & Hegedűs J. (Szerk.), *Égi iskolák, földi műhelyek. Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére* (pp. 371-378). ELTE. http://mek.oszk.hu/14600/14688/pdf/14688_31.pdf
- Dezséry, L. (1963). Évről évre. *Köznevelés*, 19(13-14), 394.
- Drabancz M., R. & Fónai, M. (2005). *A magyar kultúrpolitika története 1920-1990*. Csokonai Kiadó.
- Golnhofer, E. (2004). *Hazai pedagógiai nézetek 1945-1949*. Iskolakultúra.
- Golnhofer, E. & Szabolcs, É. (2005). *Gyermekkor: nézőpontok, narratívák*. Eötvös József Könyvkiadó.
- Horváth, A. (2016). A szovjet típusú diktatúra oktatáspolitikája Magyarországon. *Polgári Szemle*, 12(1-3). <https://polgariszemle.hu/archivum/103-2016-augusztus-12-evfolyam-1-3-szam/allam-es-tarsadalompolitika/742-a-szovjet-tipusu-diktatura-oktataspolitikaja-magyarorszagon>.
- Hunyady, Gy. (2009). Tervezés és eredményvizsgálat. *Új Pedagógiai Szemle*, 59(8-9), 181-187.
- Kardos, J. (2007). *Iskola a politika sodrásában (1945-1993)*. Gondolat Kiadó.
- Kardos, J., & Kornidesz, M. (Szerk.). (1990). *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből II. (1954-1972)*. Tankönyvkiadó.

- Kelemen, E. (2003). Oktatáspolitikai irányváltások Magyarországon a 20. század második felében (1945-1990). *Új Pedagógiai Szemle*, 53(9), 25-32. <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00074/2003-09-ta-Kelemen-Oktatapolitikai.html>
- Kornidesz, M. (1981). Az 1970-es évtized közoktatásunk fejlesztésében. In Bakó Á., Horváth H. A., & Szabó É. (Szerk.), *Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. Dokumentumok az Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága határozatának végrehajtásáról. 1972-1980* (pp. 5-20). Kossuth.
- Miklósvári, S. (Szerk.). (1963). *Tanterv és Utasítás az általános iskolák számára. 1-4. osztály*. Tankönyvkiadó.
- Nagy, J. (1971). A nevelési terv kidolgozásának néhány tartalmi és módszertani problémája. In Nagy, S. (Szerk.), *Vita a Nevelési Terv és a Tanterv alkalmazásának tapasztalatairól. (Az 1971. áprilisi debreceni vita-ülés rövidített jegyzőkönyve.)* (pp. 5-12). Pedagógiai Füzetek. Magyar Pedagógiai Társaság Debreceni Tagozata.
- Nagy, J. (1962). A Nevelési Terv országos vitája elé. *Köznevelés*, 18(22), 667-679.
- Nagy, J. (Szerk.). (1963). *Az általános iskolai tanulók tervszerű nevelésének programja (Nevelési Terv)*. Tankönyvkiadó.
- Nagy, J. (Szerk.). (1970). *Az általános iskolai tanulók tervszerű nevelésének programja (Nevelési Terv)*. Tankönyvkiadó.
- Németh, A. (1997). *Nevelés, gyermek, iskola*. Eötvös József Könyvkiadó.
- Németh, A. (2016). A neveléstudomány diszciplína jellemzőinek változásai a sztálini diktatúra időszakában. In Garai I., Vincze B., & Szabó Z. (Szerk.), *Hiteles pedagógia. Tanulmányok Golnhofer Erzsébet tiszteletére* (pp. 94-109). ELTE Eötvös Kiadó. https://www.eltereader.hu/media/2016/11/Hiteles_pedagogia_Golnhofer_READER1.pdf
- Pukánszky, B. (2018). *Gyermekkép és nevelés. Felfogások a gyerekekről és a nevelésről a pedagógia történetében*. Selye János Egyetem. http://tkk.ujs.sk/documents/books/2019-04-01_Pukanszky_Gyermekkep_NYOMDAKESZ_Belivek.pdf
- Szabolcs, É. (1996). Deduktív (analitikus) jellegű kutatások. In Falus I. (Szerk.), *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*, (pp. 106-121). Keraban.
- Szabolcs, É. (2003). Gyermekkortörténet: Új elméleti megfontolások. In Pukánszky B. (Szerk.), *Két évszázad gyermekei. A tizenkilenc-huszedik század gyermekkorának története* (pp. 9-17.). Eötvös József Kiadó.
- Szabolcs, É. (2011). *Gyermekből tanuló. Az iskolás gyermek, 1868-1906*. Gondolat Kiadó.
- Szabó, I. (2000). *A pártállam gyermekei*. Hatodik Síp Alapítvány, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Szabó, I. (2016). *Nemzeti tematika és politikai szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867-2006. Akadémiai doktori értekezés.* n.p. http://real-d.mtak.hu/104/1/Szab%C3%B3_Ildik%C3%B3.pdf